

O'QUVCHILARNING BILISHGA BO'LGAN QIZIQISHLARINI RIVOJLANTIRISHDA O'QUV FAOLIYATINING ETAKCHILIK ROLI

Usmonova Gulnoza Abdurashid qizi
NamDU magistranti

Annotatsiya. Maqolada o'quv faoliyatining o'quvchilarda bilishga bo'lgan qiziqishlarni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari, boshlang'ich sinflarda o'quv faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'quv jarayoni; bilish faoliyati; o'quv faoliyati; o'quv harakatlari; shaxs sifatleri; fikrlash; o'quv-bilish motivlari.

Аннотация: В статье описаны дидактические возможности учебной деятельности в развитии интереса учащихся к учебе, особенности учебной деятельности в начальных классах

Ключевые слова: учебный процесс; познавательная деятельность; образовательная деятельность; образовательная деятельность; черты характера; мышление; мотивы обучения.

Annotation: The article describes the didactic possibilities of educational activities in the development of students' interest in learning, the features of educational activities in primary school.

Keywords: educational process; cognitive activity; educational activity; educational activities; personality traits; thinking; learning motives.

Mamlakatimizda o'quvchi-yoshlarni tarbiyalash jarayonini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik jihatdan isloh qilish borasida muayyan chora-tadbirlar belgilanib, ijobiy natijalarga erishilmoqda. Uzluksiz ta'limning poydevori bo'lgan boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning asosiy faoliyati sifatida o'quv faoliyati bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'lim ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan¹.

Maktabga birinchi bor kelgan bola hali o'quv faoliyatni to'la egallamagan bo'ladi. Bolaning maktab hayotidagi birinchi kunlarida, asosan, o'qituvchi faol harakat qiladi. O'qituvchi o'quvchilari oldiga biror maqsad qo'yadi va bu maqsadga erishish yo'llarini, masalalarni echish usullarini o'zi ko'rsatib beradi. O'quvchilari ishini nazorat etib, baholaydi. Asta-sekinlik bilan o'quvchi o'quv faoliyatini egallay boshlaydi.

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. Тошкент ш., 2020 йил 23 сентябрь. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон)

Shu bois boshlang'ich sinflarda quyidagilarni inobatga olinishi lozim bo'lgan jihatlar "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"da ko'rsatib o'tilgan:

muvaqqiyatga erishishga intilish motivining shaxs ustuvor xususiyati sifatida mustahkamlanishi;

bolaning o'z xulq va faoliyatini ongli nazorat qilishini kuchaytirish;

o'zining va atrofdagilarning xulqi, xatti-harakatlariga munosabat bildirish, mehnatsevarlikka o'rgatish;

kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga ijtimoiy motivlarning paydo bo'lishi;

bilimlarning kengayishi, chuqurlashuvi, ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarning rivojlanishi;

ijtimoiylashuv jarayonida talab etiladigan yoshiga mos shaxsiy fazilatlarni shakllantirish;

viydonan mehnat qilish ko'nikmalarini o'rgatish, mehnatning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ko'rsatish;

muvaqqiyatga erishish motivlarini kuchaytirish;

o'zini-o'zi baholashga o'rgatish;

faoliyatda o'zini ko'rsatishga intilishni rag'batlantirish².

O'quv faoliyati - kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning etakchi faoliyati bo'lib, bu faoliyat quyidagi asosiy belgilari bilan xarakterlanadi:

- birinchidan, bu shunday faoliyatki, uning asosida boshqa yangi faoliyatlar yuzaga keladi;

- ikkinchidan, uning sasosida shaxsiy psixik jarayonlar shakllanadi va rivojlanadi;

- uchinchidan, bola shaxsida bo'ladigan juda ko'p o'zgarishlar ana shu faoliyatga bog'liqdir.

O'quv faoliyati inson ta'lim olishining turli davrlarida maktab, litsey, kollej, oliy o'quv yurtlari va boshqa o'quv muassasalarida hatto ulardagi o'qish tuguganidan so'ng ham davom etadi, chunki ta'lim insonning butun hayoti davomida uzlkusizlikdan iboratdir. Shuning uchun ham birinchidan, o'quv faoliyatiga va ikkinchidan o'quvchini har tomonlama rivojlantirish, ularda bilishga nisbatan qizivishni uyg'otish uchun o'quv faoliyatni to'g'ri tashkil qilib boshqarishga aniqlik kiritib, pedagogik-psixologik jihatdan ko'rib chiqish lozim.

Rus psixologi A. N. Leontyev inson faoliyatining psixik va amaliy shakllari mavjud ekanligini ta'riflab, bola ongi aynan faoliyati (o'yin, o'qish va mehnat) amalga oshirish jarayonida o'sadi, degan g'oyani ilgari suradi.

² Узлуksиз маънавий тарбия КОНЦЕПЦИЯСИ. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маъкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги "Узлуksиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 1059-сон қарорига 1-ИЛОВА.

D. B. Elkonin o'quv faoliyatni nazariy jihatdan talqin qilib bergan birinchi psixolog olimlardan hisoblanib, u o'quv faoliyati ni quyidagi xususiyatlarini ko'rsatib bergan:

- o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiydir (unda insoniyat to'plagan fan va madaniyatning barcha boyliklari o'rganiladi va o'zlashtiriladi);

- u o'z mazmuniga ko'ra ijtimoiydir (u jamiyat uchun ahamiyatli bo'lib, jamiyat tomonidan baholanadi);

- shuningdek, o'quv faoliyati o'zini namoyon qilish shakli jihatidan ham ijtimoiydir (u jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan me'yorlarga moslashtiriladi).

O'quv faoliyati bu shunday faoliyatki, uning natijasida avvalo o'quvchining o'zida o'zgarish yuzaga keladi. Uning mahsuloti esa turli motivlar bilan qurilgan bo'lishi darkor. Bu motivlar o'quvchining qiziqishlari va bevosita faoliyat mazmuniga bog'liq bo'lishi bilan bir qatorda o'quvchi shaxsining o'sishi yoki rivojlanishi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchi hamkorligidagi o'quv faoliyati, o'qituvchini bilim, ko'nikma va malakalarni o'quvchilarga o'rgatish jarayonidir. O'qish va o'rganish ham o'quv faoliyatiga tegishli tushunchalardan bo'lib, unda asosiy e'tibor o'quvchiga qaratiladi. Bunda kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni egallash uchun o'quvchi tanlagan o'quv harakatlari asosiy hisoblanadi.

O'quv faoliyati tuzilishining birinchi elementi - o'quv-bilish motivlari, ya'ni shaxsiy rivojlanish motivlari hisoblanadi. O'quv faoliyatining ikkinchi ahamiyatliroq bo'lgan elementi bu - o'quv topshiriqlaridir. Topshiriqlar bu o'quvchi darsda yoki uyda bajaradigan topshiriqlargina bo'lib qolmay, balki o'quvchi oldiga muammo shaklida qo'yilgan harakatning umumshtirilgan yo'llarini egallash bo'yicha qo'yilgan aniq maqsaddir. O'quv faoliyati strukturasining uchinchi elementi bu - o'quv harakatlaridir. Bu harakatlar quyidagilardan iborat:

1. Qo'yilgan o'quv topshiriqlaridan muammoni yoki o'quv maqsadlarini aniqlashi.

2. O'rganilayotgan o'quv materiallarini tahlil qilish asosida muammoni echishning umumiy yo'llarini aniqlash bo'yicha harakati.

3. Harakatning umumiy yo'llari va umuiy munosabatni modellashtirish bo'yicha harakati.

4. Harakatning umuiy yo'llari va umumiy munosabatlarining ayrim ko'rinishlari bilan boyitish va aniqlik kiritish harakati.

O'quv faoliyatining to'rtinchi elementi bu o'qituvchining nazorati, shuningdek, o'qituvchining nazoratidan o'quvchining o'z-o'zini nazorat qilishga o'tishi bilan bog'liq bo'lgan nazorat harakatlaridir.

Beshinchi element bu - o'qituvchining baholashi, shuningdek, o'z-o'zini baholashga o'tishi bilan bog'liq bo'lgan harakatlardir.

D. B. Elkoninning yozishicha, o'quv faoliyatning shakllantirilishi bu faoliyat ayrim elementlari bajarilishini asta-sekinlik bilan o'quvchining o'ziga o'qituvchining ishtirokisiz mustaqil bajarishi uchun o'tkazilishidir.

Shaxs sifatlarining tuzilishi boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun o'quvchilarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishda muhimdir. SHaxs sifatleri irsiy – biologik va hayotida egallagan – ijtimoiy - tashkil etuvchilaridan iborat bo'ladi. Ularning ijobatlari bo'yicha shaxs tuzilishida to'rtta daraja – tizimlarga ajratadilar. Ular quyidagi shartli nomlarga ega:

1. Irsiyat bilan bog'langan sifatleri birlashtirgan temperament sathi: ular odamning nerv sistemasi individual xususiyatlari bilan bog'liq. Unga shaxsning ehtiyoj va instinkt xususiyatlari va jinsiy; yoshi, milliy hamda boshqa sifatleri kiradi.

2. Psixik jarayonlar xususiyatlari sathi. Bu sath sezgi, idrok, xayol, diqqat, xotira, tafakkur, xissiyot, irodaning individual xususiyatini o'z ichiga oladi. Aqliy harakatlar usullari deb ataluvchi fikrlash mantiqiy operatsiyalari (assotsiatsiya, qiyoslash, abstraktsiyalash, induksiya, deduksiya va boshqalar) o'qitish jarayonida katta ahamiyatga ega bo'ladi.

3. Shaxs tajribasi sathi. Bu sath bilim, malaka, ko'nikma, odat kabi sifatleri o'z ichiga oladi.

4. Shaxsning yo'nalganlik sathi. Bu shaxsning shunday sifatini, unda insonning atrof-muhitga munosabati aks ettiriladi, mazmuni bo'yicha ijtimoiy sifatleri birlashtiradi. Shaxsning xulqini yo'naltiruvchi va boshqaruvchi psixologik asosiy uning qiziqishlari, qarashlari, ishonchi, ijtimoiy ko'rsatmalar, qadriyatleri, odob-axloq printsiplari va dunyoqarashi hisoblanadi. Biroq shaxs tuzilishida bir qator sifatlar hamma darajalarda ham bir xil namoyon bo'lmaydi. Bu sifatlar, aniqrog'i sifatlar guruhi: ehtiyoji, xarakteri, qobiliyati va shaxsning "Men" kontseptsiyasi darajalari bilan birga shaxsning ma'lum sifatleri hamma guruhlari bir-biri bilan uzviy bog'liq va murakkab yaxlit tizimni tashkil etib bir-birini o'rnini to'ldiradi.

Insonni tsivilizatsiya hozirgi davr darajasiga olib kelgan psixologik individual jarayon – bu fikrlashdir. Fikrlash – insonning atrof-dunyodagi ob'ektlar va hodisalarni hamda ularning bog'liqliklarini o'rganish, hayotiy muhim vazifalarni hal etish, noma'lumni izlash, kelajakni ko'ra bilish jarayonidan iboratdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilishga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishning muhim omillaridan biri – ularda fikrlash jarayonini rivojlantirishdir. Fikrlash – bu ongning ishlash jarayoni, miyaning undagi bo'la va olinayotgan axborotlarni qayta ishlab chiqishi va natija olishidir. Fikrlashni amalga oshirish usullarini aqliy harakatlar usullari (AHU) deb ataydilar. Ularni quyidagi tarzda turlarga ajratish mumkin:

1. Fikrlash asosiy vositalari xususiyatlari bo'yicha: predmetli-amaliy, ko'rgazmali-obrazli, abstrakt, intuitiv.

2. Jarayonning mantiqiy tuzilishi bo'yicha: qiyoslash, analiz, abstraktlashtirish, umumlashtirish, sintez, turlarga ajratish, induksiya, deduktsiya, inversiya, refleksiya, gipoteza, tajriba va boshqalar.

3. Natijalar shakli bo'yicha: yangi obrazni yaratish, tushunchani belgilash, mulohaza, xulosa, teorema, qonuniyat, qonun, nazariya.

4. Fikrlash mantiqi turi bo'yicha: mulohazali – empirik (klassik-mantiqiy) va oqilona-nazariy (dialektik-mantiqiy).

“Aqliy harakatlar” terminidan tashqari pedagogik texnologiyalarda unga yaqin bo'lgan “o'quv ishlari usullari” terminidan ham foydalaniladi, u bilan umumta'lim malaka va ko'nikmalari ifodalanadi.

Ishlashning muhim umumta'lim usullari (umumta'lim malaka va ko'nikmalari) quyidagilar hisoblanadi:

1. O'quv faoliyatini rejalashtirish malaka va ko'nikmasi: o'quv vazifasini anglab etish; maqsadni belgilash; ularga erishish ratsional va qulay yo'llarini tanlash; faoliyat bosqichlarini ketma-ketligi va davomiyligini aniqlash; faoliyat modeli yoki algoritmini qurish: darsda va uyda mustaqil ishlashni rejalashtirish; kun tartibi, hafta, oylik ishlarni rejalashtirish.

2. O'z o'quv faoliyatini tashkil etish malakasi va ko'nikmasi. Sinfda ish joyini tashkil etish – o'quv vositalarining mavjudligi va holati, ularni to'g'ri joylashtirish, qulay gigienik sharoitlar yaratish; ish tartibini tashkil etish; mustaqil uy ishini tashkil etish; aqliy harakatlar tartibi va usullarini belgilash.

3. Axborotlarni qabul qilish, axborotlar turli manbalari bilan ishlash malaka va ko'nikmalari: o'qish, kitob bilan ishlash, konspekt tuzish; bibliografik izlash, spravochniklar lug'atlar bilan ishlash; nutqli tinglash, eshitganlarini yozib olish; axborotlarni diqqat bilan qabul qilish, diqqatini boshqarish, kuzatish, eslab qolish, kompyuter bilan ishlashni bilish.

4. Fikrlash faoliyati malakasi va ko'nikmasi: o'quv materiallarini tushunib olish, asosiysini ajratib olish; analiz va sintez; abstraktlashtirish va konkretlashtirish, induksiya – deduktsiya, hikoya qilishni, javob, nutqni tuzish, asoslab berish; xulosalar – yakunlarni ifoda etish; insho yozish; muammo, masalani hal etish.

5. O'z harakatlari natijalarini baholash va tushunish malakasi va ko'nikmasi; o'quv faoliyatini o'zi nazorat qilishi va o'zaro nazorat qilish; bayon etilganni aniqligini, echimning to'g'riligini taholash; hodisalar turli tomonlariga baho berish; iqtisodiy, ekologik, estetik, nazariy bilimlari, amaliy ko'nikmalari to'g'riligini va mustahkamligini tekshirish malakasi, refleksiv analiz.

Shaxsning rivojlanish maktab bosqichida aqliy harakat usullari darajasi bolaning “o'qimishlilik” deb ataluvchi ko'rsatkichini belgilaydi, ya'ni uning o'quv materiallarini o'zlashtirishga qobiliyatini, bilimlar individual tizimini qo'llay olishini, nazariy va amaliy masalalarni echa olish qobiliyatini belgilaydi.

Ta'limni modernizatsiyalashtirish ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish bilangina hal bo'lib qolmaydi. O'quvchi shaxsida mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlikni his etish, tanqidiy fikrlash kabi sifatlar bilan bog'liq funktsiyalarni ta'limni shaxsga yo'naltirilgan tizimi - vositasida amalga oshiriladi.

Ta'limda o'quvchi shaxsiga faliyatli yondashuv bu ta'lim tizimi kotseptsiyasini tashkil etib, bunda shaxs " sub'ekti" kategoriyasi erkinlikka intilish, o'z-o'zini rivojlantirish, yaxlitlik, mustaqil o'qish, o'zligini namoyon etish va faollashtirish xususiyatlari asosida anglaniladi, o'quv jarayoni hamda uning tarkibiy qismlari- maqsad, mazmun, metod, shakl, usul, vositalar uquvchi uchun shaxsan ahamiyatga ega bo'lgach, uning shaxsiy tajribasi mahsuli sifatida tatbiq etiladi.

Xulosa qiliyu aytganda, agar o'quvchi o'quv faoliyatini mohiyatini anglay olmasa, o'quv maqsadini tan olmaydi, o'qituvchi qo'ygan vazifani tushunmaydi va qabul qilmaydi, u tomonidan sodir etilgan barcha hatti-harakatlar majburiyat ostida bo'lib, uning bilimlari rasmiy xarakterga, pedagogning faoliyati esa rasmiyatchilik mazmuniga ega bo'ladi. Bilim ularni amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan faoliyat natijasidagina shakllanadi. O'quvchining ruhiy hususiyatlari o'rganish, o'zlashtirilayotgan bilimlarning o'quvchiga shaxsan qiziqarli va kerakli bo'lishi zarurligi, aks holda ular shubxasiz rad etilishini ko'rsatadi. Bu holat obrazli ifodalansa, individual tafakkurda bilimlar sub'ektivlashadi, o'ziga xos individual tasavvur va shaxsiy fikrlar ob'ektiv ahamiyat kasb etar ekan, bilimlar turli nuqtai nazarlarning to'qnashuvi, bahs-munozara, o'zaro hamkorlikdagi faoliyat natijasida o'zlashtiriladi, bu esa o'quv jarayonini noan'anaviy usulda tashkil etishning muhim shakllari (bahs-munozara, o'zaro hamkorlik)ni talab etadi. O'qituvchi o'z darsida shunday shart-sharoitlar yaratish lozimki, natijada o'quvchi uchun dastlab neytral bo'lgan ob'ekt kutilmaganda sub'ektiv xususiyat kasb etsin. Buning natijasida o'quvchi o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlaydi, izlanadi va o'qituvchi o'quv maqsadlariga erisha boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi O'RQ-637-son Qonuni. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentyabr. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son)/
2. Uzluksiz ma'naviy tarbiya KONSEPSIYASI. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son qaroriga 1-ILOVA.
3. G'oziev E. Psixologiya (YOsh davrlari psixologiyasi). –T.: «O'qituvchi», 1994 y, - 115 b.
4. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. Nizomiy nomidagi TDPU, 2010, - 103 b.
5. Turakulov E. Pedagogik texnologiyalar va mahorat. Samarqand-2006, -28 b.